

**"РОБІНЗОН КРУЗО" Д. ДЕФО "І ГУЛЛІВЕРОВІ
ПОДОРОЖІ" ДЖ. СВІФТА В УКРАЇНІ
(РЕЦЕПЦІЙНО-КОМПАРАТИВІСТИЧНА АНАЛІТИКА)**

Стаття присвячена рецепції в Україні двох знаменитих творів англійської і світової літератури – "Робінзон Крузо" і "Гулліверові подорожі". Українську рецепцію автор ділить на "первинну" (кінець 18 – серед. 19 ст.), "просвітницьку" (ост. чверть 19 – початок 20 ст.) і "радянізовану" (1920-1980-ті рр.). Наводяться оцінки Т.Шевченка цих творів, висловлюються думки щодо якості їх українських перекладів.

У 80-х роках 20 століття М. Науманн (Німеччина), говорячи про проблему читацького сприйняття, яка "залишила помітний слід у літературознавчих концепціях і методах досліджень", висновкував, що "у майбутньому проблему рецепції важко буде виключити з числа літературознавчих проблем" [8, 176].

Термін "рецепція" у широкому розумінні може стосуватись і явищ металітературних, загальнокультурних, проте, саме літературна рецепція є вихідною і ціннісно найважливішою ["рецепція (лат. *receptio* – сприйняття) – запозичення письменником ідей, мотивів, образів, сюжетів із творів інших письменників чи літератур з подальшим їх творчим осмисленням (трансформацією)". – 6, 592].

Поняття "порівняльне літературознавство" було впроваджене у науковий обіг 1829 року у Франції (*littérature comparée*), пізніше – у Великобританії (*comparative literature*); натомість у Німеччині "користуються поняттям *vergleichende Literaturgeschichte*" [12, 65], яке можна перекласти, як "порівняльно-історичне літературознавство" і на яке можна також реферувати калькою-терміном "компаративістика".

Рецепційно-компаративістична аналітика творів англійського Просвітництва "Робінзон Крузо" і "Гулліверові подорожі" дозволяє вести мову про комплексну структуру української рецепції творчості Дефо і Свіфта в Україні, про її синтезованість принаймні із трьох чітко відмінних складових, що їх би годилося номінувати як "первинну", "просвітницьку" й "радянізовану", із хронологічними рамками

відповідно: кінця 18 – середини 19 ст.; останньої чверті 19 – початку 20 ст., 20-80 років 20 ст.

“Первинний” рецепції властива певна літературна аморфність, невелика популярність. Однак цінним у ній було те, що, попри узагальненість сприйняття творів Дефо і Свіфта, вона дарувала пересічному читачеві елементарні гностично-емоційні поняття британського Просвітництва, літераторам – інтелектуально насичені сюжети й розуміння засобів та цілей творчості. Спогади М.Старицького про захоплення пригодами Робінзона у 1850-ті роки друзями його юності – серед них і М.Лисенком, враження Т.Шевченка та його сучасників від романів про Крузо та Гуллівера, окремі публікації у польсько- й російськомовній пресі, видаваній або поширюваній на території України у 18 – 19 ст. та інші факти свідчать про досить широке побутування романів Дефо й Свіфта серед українських читачів тієї пори.

У пошевченківський час в Україні склалися схожі обставини з європейським Просвітництвом XVII – XVIII ст., коли вже існувала велика читацька аудиторія і головним завданням рідного письменства стало “заходитися вже будить” національну свідомість. Тож особливістю рецепції творів Дефо й Свіфта в Україні тої пори було врахування поточного моменту історії. Українська рецепція творилася за обставин цілеспрямованого “просвітництва” нашої громади. Цьому “просвітництву” були підпорядковані перші вітчизняні інтерпретації “Робінзона Крузо” – перекази та вільні переклади О.Авдиковського (1877), Б.Грінченка (1891), А.Павенцького (1900), К.Малицької (1903), А.Волошина (1904), В.Отамановського (1917), Б.Лепкого (1920) і такі ж інтерпретації “Гулліверових подорожей” Лесі Українки (1889, переклад утрачений), Л.Турбацького (1895), Василя В-ра (прізвище перекладача не встановлено; 1896), Олени Пчілки (1911).

Першим зразком “педагогічної робінзонади” в Україні 19 ст. можемо вважати оповідання С. Коваліва “На причках” (1900).

“Просвітянська” рецепція завершується “історичною робінзонадою” І.Федіва та В.Золотопольця (Отамановського) “Син України”. Не буде перебільшенням сказати, що в жодній іншій літературі не існує в рецепції “Робінзона Крузо” такої високорелігійної та героїко-

патріотичної національної “робінзонади”, як історична повість “Син України”, створеної авторами в пам’ять про саможертвність українського юнацтва у Крутянському бою 1918 року.

Після декрету советського уряду про відлучення школи від церкви (1919) було започатковано третю складову рецепції творчості Дефо й Свіфта в Україні – “радянізовану”, яка багато що з доробку попередніх згубила, ще більше спотворена. Усе ж втрата якості деякою мірою була компенсована кількісними здобутками: з’явилися два перші повні переклади романів про Крузо і Гуллівера.

У царській Росії – через їдку сатиру – Свіфт довгий час не популяризувався. В.Яковенко, автор першої російськомовної монографії про Свіфта, гірко зізнавався, що “російська критика зовсім не займалася і не займається Свіфтом” [цит. за: 7, 201]. Це тим примітніше, бо в Україні тоді, як відомо, Свіфтову сатиру на імперське суспільство популяризували Шевченко та інші кирило-методієвці. Натомість у радянський період, з легкого слова наркома освіти А.Луначарського, що Свіфт – “передбачливий” і “один із перших критиків буржуазного прогресу й капіталістичної дійсності” [10, 5], літератори взялися за повні переклади Свіфтових творів. Щоправда, в Україні далі нового перекладу М.Іванова (1928) не пішло, а український переклад “Казки бочки” М.Мещеряка 1958 року був нещадно скорочений.

Свіфтіана й дефознавство в Україні в основному стосуються хіба окремих, часто побічних моментів української рецепції творчості Дефо і Свіфта. Історії ж її становлення як цілісного процесу в Україні ще ніхто не вивчав, тому в цім питанні багато хиб у хронології, фактажі, висновках. “Радянізована” рецепція “Робінзона Крузо” в Україні не відобразила і не могла відобразити усієї величі просвітницького замислу Дефо. Навпаки, та “матеріалістична” доба зігнорувала навіть християнський символізм “Робінзона Крузо”: коли у “просвітницькій” рецепції точно відтворювалася реалія оригіналу – “великий хрест” (“a great cross”), який поставив герой на місці свого острівного порятунку, то усі наступні “атеїзовані” переклади подавали тут читачеві образ “великого стовпа”! Подібних перекладних фальсифікацій і твору Дефо, і твору Свіфта у “радянізованій” рецепції чимало. Нині, за

державності України й національного духовного відродження, цю хибу слід негайно виправляти.

У перші роки 20 ст. в Україні вже були закладені початки літературознавчої критики творчості Дефо і Свіфта. Оцінка, дана Лесею Українкою “гулліверіаді” Свіфта - і “перелицьована утопія”, - бє сум‘івно, посприяла усталенню сьгоднішньої, яка трактує той твір як “антиутопію”, або “негативну утопію”.

Якщо факт із біографії Дефо – заміна страти письменника у 1703 році (за політичний памфлет) на кару стовпом ганьби, що перетворилася на його тріумф, – схильні вважати причиною утвердження письменницької глибокої віри у Божу милість, так щиро восхвалені Робінзоном, то в українській рецепції це відбито. Ще 1903 року К. Малицька у передмові до свого перекладу “Робінзона Крузо” інформувала, що Дефо засудили “за доволі сьмілу брошуру політичну”, однак “нарід постав за писателем” і “місце ганьби” перетворилося для Дефо на “місце слави”.

Чимало хронологічних та верифікаційних проблем існує і у власне англійській рецепції названих творів Дефо і Свіфта, тому педантизм у справі порівняльного зіставлення рецепційних реалій, на думку Р. Уеллека та О. Уоррена, вартий цілковитого схвалення [12, 74]. Якщо у США задаються питанням – чи вдасться коли-небудь становити канонічний звід писань Дефо? [12, 85], то в Україні сьгодні час поцікавитися – “чи вдасться колись дізнатися про всіх українців, котрі або здійснювали переклади романів Дефо і Свіфта, або їх редагували?"; адже багато українців були репресовані, а їх писання – знищені або жорстоко відцензуровані.

Силою художньої правдоподібності “Робінзона Крузо” захоплювався Шевченко, назвавши цей роман (у повісті “Художник”, 1856) “безсмертним твором Дефо”. Докладніший аналіз сприйняття роману Дефо Т. Шевченком [див. 13] дозволяє вести мову про типологізацію наведеної Шевченкової оцінки, що співзвучна із оцінкою творів Д. Дефо, даною Вальтером Скоттом у 1827 році: “основне достоїнство криється у незвичайній правдоподібності” [11, 708]. На таких “базових” зіставленнях західна компаративістика постала ще у 19 ст., тоді як українській доводиться надолужувати історично-

евентуальні прогалини і в нашому, 21 ст. Деякі “класичні” критерії, як бачиться, позареференційні у сучасних літературознавчих публікаціях, себто визначення параметризму національної – і не тільки української – рецепції лише з допомогою окремих новітніх методик не завжди ефективне. Тому доцільно використовувати старіші, традиційні методи [12, 74].

Найпершою константою світової рецепції книги Дефо є її висока дидактичність. Стосується це і “Гулліверових подорожей” Дж. Свіфта, які рецептуально “виплекані, як дитяча книжка, поряд із “Робінзоном Крузо” [16, 7; передмова]. Українська рецепція тут повністю відображає стан речей. Разом з тим, обидві – і Шевченкова, і Скоттова – схвальні оцінки “Робінзона Крузо” значною мірою є рефлексіями відомої просвітницької характеристики тому твору Ж.-Ж. Руссо – вирішальної у європейській рецепції “Робінзона Крузо”. Письменницькій правдивості (хай нерідко алегоричній) Д. Дефо, яка для автора-пуриганина була сповідною чеснотою, Ж.-Ж. Руссо віддав належну шану: адже правдиво написана книга не втрачає читабельності, а це – прекрасний засіб для виховання молоді. Ілюзія “віртуальної реальності”, помножена на “вічну” тему – прославлення Святого Письма, – ось у чім “безсмертя” “Робінзона Крузо”. У цім творі Д. Дефо зобразив ситуацію онтогенії людини як особистості, як християнина, по-просвітницьки розкривши психіку “одиниці людської” (І. Франко) і реалії життя так послідовно і детально, щоби зрозуміло було й дитині: ситуацію, як сам указував, “для цілей найсерйозніших з усіх можливих” і спрямовану “на загальнолюдське благо” [15, 67]. Педагогічну суть її Ж. Руссо виклав 1752 року в трактаті “Еміль, або про Виховання”: “Не трудися намарно (філософе): така ситуація вже створена й описана... Коли вже нам ніяк не обійтися без книг, то існує така книга, що, на мій погляд, містить найвдаліший трактат про природне виховання... Що ж це за чудова книга? Чи, бува, не Аристотель, не Пліній, не Бюффон? – Ні: це “Робінзон Крузо” [9, 212-213]. Руссо відводить трактуванню твору Дефо окремий розділ і присвячує цьому немало сторінок в інших розділах, обґрунтовуючи, чому “Робінзон Крузо” з усіх книг “стане першою, яку читатиме Еміль”. Порівнюючи ці міркування Руссо з думками Шевченка в повісті “Художник”, де наш поет показує як на

романі Дефо учить грамати дівчина і як ця перша в її житті книга формує їй читацький смак, можна зробити висновок, що “первинна” рецепція “Робінзона Крузо” в Україні, вивершена Т.Шевченком, типологічно відповідає “вторинним” у Західній Європі, сформованим під впливом оцінки Руссо.

Створена Дефо дидактична ситуація “людина і природа” у романі набула художньої позитивності тільки як альтернатива до ситуації “людина і суспільство”, яка – як видно з біографії Дефо – рпись ‘енн ‘кові бачилася багатопроблемною. В українській рецепції та грань творчого задуму Дефо теж відбита, в тім числі – й численними ремінісценціями з “Робінзона Крузо” у творах “шістдесятників”. Поетично довершено її виразив В.Симоненко: “В океані рідного народу / Відкривай духовні острови!” (“Гей, нові Колумби й Магеллани...”). Гідна тут уваги замітка з поетового щоденника, яка зафіксує розуміння поетом емблематизму образу Робінзона: “Коли я говорю про дикий острів і свою самотність, то в цьому немає ніякогісінької зневаги до людей... Просто я не зустрів серед них духовної рідні...” [цит. за: 4, 46]. Поет був свідомий того, що всі “робінзонади” бліднуть перед трагічністю пробування на “духовному острові” в “океані рідного народу”.

Найвагомішими параметрами української рецепції творчості Дефо і Свіфта слід вважати її повноцінність у функціонуванні як культурно-історичного феномена, цілковиту зіставність із іншими світовими рецепціями, нарешті – що важливо – значну відповідність авторським замислам самих просвітників.

Одним із завдань української рецепції залишається уточнення авторства і дати першого перекладу “Робінзона Крузо”. Якщо перекладач А.Павенцький – це Антін Павенцький (1818 – 1889), редактор першої української газети “Зоря Галицька” (1848), відомий громадський діяч і літератор дофранківського періоду, то, можливо, саме він першим переклав твір Дефо. Можливо, отже, що виданий – рпосмертно – авупершей – церокуїйоговпоследовний переклад [3] був здійснений раніше від вільного переказу О.Авдиковського (1877) та переробки Б.Грінченка (1891). На користь цієї ідентифікації мовить дуже пильне, справді “редакторське” ставлення перекладача до мови Д.Дефо. Як слушно відмітила Р.Зорівчак, “лише транслітерацією можна

пояснити, чому... у Львові у 1905 р. опублікували "Robinson Crusoe" в українському перекладі А.Павенцького під назвою "Робінзон Крузо", автора ж назвали Даніелем Дефое (англ. Defoe)" [5, 94].

Переклад А.Павенцького – третя друкована спроба відтворити українською мовою шедевр Д. Дефо. Цей найближчий до оригіналу із дорадянських перекладів став опорним для українських перекладачів 20 ст., зокрема для В.Отамановського і Г.Орлівни, котрої власний переклад 1927 року, своєю чергою, ліг в основу першого повного в Україні перекладу "Робінзона Крузо".

Так, у загальних рисах передає А.Павенцький довгі умовляння старого Крузо, щоб син відмовився від наміру покинути дім і пуститися в мандри морями: Д.Дефо вже у зав'язці дає читачеві збагнути, наскільки важливі слова старого Крузо для всієї долі Робінзона. У Павенцького місця з вираженою біблійною семантикою (найемоційніші і смислово найсильніші моменти у висловлюваннях батька) передані на подив добре. Дуже вдало, зокрема, А.Павенцький наголошує на таких словах батька: "на кождий случай молитися буду за тебе, але пам'ятай, що Господь Бог не поблагословит, як ради старого батька відкинеш" [3, 4]. В оригіналі тут маємо: "and tho' he said he would not cease to pray for me, yet he would venture to say to me, that if I did take this foolish step, God would not bless me..." [14, 29]. Попри те, що А.Павенцький змінив мовлене Робінзоном на пряму мову його батька, наведений період може вважатися одним із найкраще переданих досі українською мовою, – новіші його переклади й редакції не поліпшили загального змісту. До того ж, пам'ятаймо, що у час А.Павенцького в Україні знавців англійської мови було обмаль. Стилістично нейтральним переклад наведеного місця, вважаємо, був би такий: "І хоча він сказав, що не перестане молитися за мене, проте йому доведеться сказати мені й інше: якщо я таки зроблю цей немудрий крок, то Бог не благословить мене...". Вислів А.Павенцького "на кождий случай" слід розуміти, як "про всяк випадок" (пор. сучасне галицьке: "в кождім разі").

Наведена вище синтагма з умовляннями старого Крузо в перекладі за редакцією В.Державина (1938) подана так: "...а проте [батько] рішуче заявляє, що коли я зроблю цей безумний крок, Бог не благословить мене" [1, 38]. Ця репліка не чутлива до внутрішнього голосу батька, який "рішуче заявляє" (в оригіналі ужито не теперішній,

а майбутній час, що водночас виражає модальність). Найвні в оригіналі вокабули аж ніяк не належать до семантичного поля зі значенням “вирішувати” й “заявляти”. Кращими були би тут лексеми нижчого стилю: “виказує”, “проказує”. Відповідник “запам’ятай” А.Павенцького через те тут вдаліший, -жвін несе необхідну модальність, підсилює значення батькових слів. Лексема “venture” має значення “ризикувати”, “діяти на свій страх і ризик”, але водночас красномовно ілюструє пророцтво батькових слів, бо однокоренева зі словом “пригода, авантюра” (“adventure”). Саме це слово і винесене у заголовок твору. З тієї причини лексема А.Павенцького тут поки що найточніша, бо й пізніші перекладні редакції – О.Хатунцевої (1965) та Є.Крижевича (1985) – не виправили неточності видання 1938 року. Натомість вираз “безумний крок” у В. Державина у редакції Є. Крижевича чомусь виправлено на “божевільні наміри”: “... коли я не відмовлюсь від своїх божевільних намірів, не буде мені господнього благословення” [2, 18]. Це граматично неправильно, бо однина передана множиною; з точки зору семантики – теж неточно, бо “зробити глупий крок” – зовсім не те, що “відмовитися від божевільних намірів”; стилістично тут хибне те, що з’явилися аж три відсутні в оригіналі слова: “відмовитися”, “божевільні”, “наміри”. Врешті – може й несвідомо – читачеві у перекладі 1985 року “божевілля”, як не прикро, протиставляється... “Божому благословенню”, тобто: відмовся сам, Робінзоне, від власних “божевільних намірів”, – буде тобі Боже благословення. Дивна логіка: як може людина керувати божественним?! Найвного в перекладному виданні 1985 року та в інших українських редакціях твору прислівника “ніколи” немає в оригіналі – є “не перестане”. Цього цілком досить для такого майстра слова, як Дефо. Обходиться без тої зайвої лексеми й А.Павенцький.

Глибоко індивідуальна творчість Д.Дефо і Дж.Свіфта значною мірою зазнала в Україні рецепційного негативізму під час донедавного панування “колективістської” ідеології радянського штибу. Сьогодні треба думати над удосконаленням цієї рецепції, над ефективним використанням її просвітницько-гуманістичного потенціалу у навчально-виховному процесі й духовному розвитку громадян суверенної Української держави.

1. Дефо Д. Життя й чудні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо, моряка з Йорка, написані ним самим / Пер. з англ. за ред. В.Державина. – К.: Держлітвидав 1938. – 743 с.
2. Дефо Д. Робінзон Крузо / Пер. з англ. за ред. Є.Крижевича. – К.: Дніпро, 1985. – 262 с.
3. Дефое Данило. Житє і пригоди Робінзона Крузое, моряка, через него самого розказані / На руску мову перевів А.Павенцкій. – Львів: Вид-во людове, 1900. – 112 с.
4. З матір'ю на самоті / Упор. М.Сом. – К.: Молодь, 1990. – 128 с.
5. Зорівчак Р. Реалія і переклад. – Львів: ЛДУ, 1989. – 216 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р.Гром'як, Ю.Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997.
7. Муравьев В. Путешествие с Гулливером. 1699 – 1970. – М.: Книга, 1972. – 208.
8. Науманн М. Литературное произведение и история литературы / Пер. с нем. – М.: Радуга, 1984. – 423.
9. Руссо Ж.-Ж. Емил, или о Воспитании // Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения: В 2-х томах. – М.: Педагогика, 1981. – Т. 1. – С. 19 – 532.
10. Свифт Дж. Сказка о бочке / Пер. с англ. под ред. А.Дейча. Вступ. ст. А.Луначарского. – М.: Огонек, 1930.
11. Скотт Вальтер. Собрание сочинений: В 20-ти томах. – Т. 20 – М-Л: ГИХЛ, 1965.
12. Уэллек Р. Уоррен О. Теория литературы. – М.: Прогресс, 1978, – 326с.
13. Шалата О. Тарас Шевченко та “безсмертний роман Дефо” // Дзвін. – 1999. – № 3 – 4. – С. 142 – 146.
14. Defoe D. The Life and Adventures of Robinson Crusoe / With an introd. by A.Ross. – London: Pengvin Book, 1985. – 320 p.
15. Moore J. Defoe in the Pillory and Other Studies. – Bloomington: Pengvin Book, 1939. – 218 p.
16. Swift J. Gulliver's Travels / Ed. by P.Dixon and J.Chalker with an introd. by M.Foot. – London: Indiana Unt. Press, 1985. – 360 p.

Олег Шалата. “Робинзон Крузо” Д.Дефо и “Путешествия Гулливера” Дж.Свифта в Украине. Статья посвяще арецепции в Украине двух наменитых произведений англійскоц и мировой литературы – “Робинзон Крузо” и “Путищество Гуливера”. Эту рецeпцию автор делит на “первичную” (конец 18 – сред. 19 ст.), “просветительскую” (посл. четв. 19 – 20 ст.) и “советизированную” (20-80-е года 20 ст.). Приводятся оценки Т.Шевченко и других деятелей украинской культуры этим произведениям, высказываются суждения относительно качества их украинских переводов.

Oleh Shalata. “Robinson Crusoe” by D.Defoe and “Gulliver’s Travels” by J.Swift in Ukraine. The article deals with the literary reception in Ukraine of the two famous products of the English and world’s literature: – “Robinson Crusoe” and “Gulliver’s Travels”. This Ukrainian reception the author subdivides into the components: “primary” (end 18th – mid 19th c.), “educational” (end 19th – start 20th c) and “sovietized” (1920-s – 1980-s). The foundation for the named Ukrainian reception was laid by T.Shevchenko, by whom “Robinson Crusoe” was estimated as “the immortal creation of Defoe”.